

Coordonatorii colecției:

Simona MODREANU

Livia IACOB

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României**PETREA, CONSTANTIN****Răul și existența umană la Dostoievski.****O perspectivă fenomenologică / Constantin PETREA**

Iași: Junimea, 2024

I. TOFAN, Ioan Alexandru (Prefață)

ISBN 978-973-37-2852-8

82.09

Redactor: Simona MODREANU

Coperta: Ionuț BROȘTIANU

desen din manuscrisul *Frații Karamazov*

Tehnoredactor: Cezar BACIU

Editura JUNIMEA,

Bulevardul Carol I

Parcul Copou, Iași

700 506

C. P. 85, Oficiul Poștal nr. 1, Iași

e-mail: edjunimea@gmail.com

revistascriptor@gmail.com

Telefon redacție: 0232 705 837

© Constantin PETREA

© Editura JUNIMEA, IAȘI – ROMÂNIA

Constantin PETREA**Răul și existența umană
la Dostoievski
O perspectivă fenomenologică**

Prefață de Ioan Alexandru TOFAN

**Editura Junimea
2024**

- Reimers, Adrian J., „The Significance of Suffering”, in *The National Catholic Bioethics Quarterly*, Volume 3, Issue 1, Spring 2003, pp. 53-58.
- Schmidl, Fritz, „Freud and Dostoevsky”, in *Journal of the American Psychoanalytic Association*. vol. 13, Iss.3, 07 / 1965.
- Solovieva, Olga, „Rebellion: A Note on Agamben's Reception of Dostoevsky in *The Open*”, in *Canadian Review of Comparative Literature*, Volume 43, Issue 4, Dec. 2016, pp. 520-530.
- Straus, Nina Pelikan, „Dostoevsky's Derrida”, in *Common Knowledge*, vol.8, no. 3, 2002.
- Toumayan, Alain, „I More than the Others: Dostoevsky and Lévinas”, in *Yale French Studies*, no. 104/2004.
- Șestov, Lev, „Despre «transformarea convingerilor» la Dostoievski”, în *Speculație și apocalipsă. Articole și studii, 1930-1938*, traducere de Teodor Fotiade, București, Editura Univers, 2000.
- Vasilescu, Oana, „Receptarea lui Dostoievski în spațiul românesc”, în *Revista de filosofie*, nr.3-4, 2011, pp. 417-420.
- Vianu, Tudor, „Imaginația durerii”, în *Secolul 20*, nr. 4/ 1969, pp. 48-49.
- Vucinich, Alexander, „Einstein and Dostoevsky”, in vol. *Einstein and Soviet Ideology*, Stanford, Stanford University Press, 2001, pp. 181-191.
- Weigel, Peter, „Dostoevsky on the Problem of Evil”, in Anna-Teresa Tymieniecka (ed.), *The Enigma of Good and Evil; The Moral Sentiment in Literature*, Dordrecht, Springer, 2005, pp. 675-701.
- Wellek, René, „A History of Dostoevsky Criticism”, in René Wellek (ed.) *Dostoevsky. A Collection of Critical Essays*, Prentice-Hall, Inc., Englewoods Cliffs, N.J., 1962.

SUMAR

Ioan Alexandru TOFAN: <i>Prefață</i>	5
Introducere	9
1. Ce metode de cercetare vom folosi	12
2. Cum a fost înțeles Dostoievski până acum	17
3. Ce urmărim să aflăm	29
4. Cum ne vom structura lucrarea	34
Capitolul 1. Răul ca problemă	41
1.1. Răul în creștinism	42
1.1.1. De la Cartea Facerii la Cartea lui Iov în <i>Vechiul Testament</i>	43
1.1.2. Răul ca deplină manifestare demonică în <i>Noul Testament</i>	55
1.1.3. Răul în scrierile patristice	58
1.1.4. Antihristul ca personificare a răului final	69
1.2. Răul în filosofie.....	79
1.2.1. De la mit la filosofie în gândirea greacă	79
1.2.2. Dualismul și problema teodiceei.....	86
1.2.3. Justificarea răului în perioada modernă: de la Machiavelli la John Benjamin Erhard.....	94
1.2.4. Immanuel Kant, un „Iov al metafizicii”	101
1.2.5. Răul ca afirmare a egoismului și a orgoliului: Max Stirner și Friedrich Nietzsche.....	102
Capitolul 2. Ipostaze ale răului la Dostoievski	108
2.1. De la Subterană la Omul-dumnezeu	108
2.2. Subterana și Insula fericită	112
2.2.1. Chinurile Subteranei.....	115

2.2.2. Ieșirea din Subterană. Omul ridicol.....	124
2.3. Dedublarea și Armonia sufletească	129
2.3.1. Ideea dedublării într-un roman fantastic: <i>Dublul</i>	131
2.3.2. Dedublarea Omului din subterană	136
2.3.3. Raskolnikov – omul dedublat care trece la fapte	138
2.3.4. Stavroghin – dedublatul cu mască	141
2.3.5. Două ipostaze ale dedublării lui Ivan Karamazov: Smerdeakov și Vizitatorul nocturn	145
2.3.6. Dedublarea ca maladie a omului modern	148
2.3.7. Depășirea dedublării: Armonia sufletească	150
2.4. Raționalismul și Viața vie	152
2.4.1. Călătoria în Europa și punerea problemei raționalismului	154
2.4.2. Puterea irațională a poporului.....	157
2.4.3. Consecințele atitudinii raționaliste	161
2.4.4. Dostoievski și criticii raționalismului din secolul al XX-lea	166
2.4.5. Reîntoarcerea la Viața vie.....	169
2.5. Nihilismul și Credința în Dumnezeu.....	173
2.5.1. Specificul nihilismului rusesc.....	173
2.5.2. Nihilismul din romanul <i>Demonii</i>	177
2.5.3. Nihilismul, consecință a ateismului.....	182
2.5.4. Credința în Dumnezeu ca soluție la problema nihilismului.....	189
2.6. Omul-dumnezeu și Dumnezeu-omul	190
2.6.1. Raskolnikov și omul superior.....	194
2.6.2. Kirillov și necesitatea ca omul să devină dumnezeu	196
2.6.3. Fericirea fără libertate a Marelui Inchizitor	199
2.6.4. Dumnezeu-omul Hristos în viziunea lui Dostoievski.....	201
2.7. Dinamica și treptele răului.....	204
Capitolul 3. Fenomenologia răului la Dostoievski.....	207
3.1. Crima și schimbarea profundă a ucigașului	211
3.1.1. Crime și remușcări.....	212
3.1.2. „Delirul sinistru” al ucigașilor	218
3.1.3. Justificarea crimei.....	222
3.1.4. Cinismul și ticăloșia unor criminali.....	226
3.1.5. Posibilitatea înălțării spirituale.....	228

3.1.6. Criminali pătimiși: Rogojin, Karamazovii, Oaspetele de taină.....	230
3.1.7. Concluzii.....	234
3.2. Sinuciderea ca falsă ieșire din labirint	237
3.2.1. „Plecarea în America” a lui Svidrigailov	238
3.2.2. Stavroghin copleșit de o „tristete sacră”	242
3.2.3. Sinucidere ca doctrină la Kirillov	245
3.2.4. Dezamăgirea lui Smerdeakov	249
3.2.5. Raskolnikov și Ivan Karamazov salvați de marea lor dragoste de viață	253
3.2.6. Ratarea sinuciderii de Ippolit	255
3.2.7. Sinuciderile „sfioase” ale tinerelor femei.....	257
3.2.8. Singurătatea sinucigașilor	260
3.3. Trăirile dinaintea morții și crizele de epilepsie ca fenomene saturate	261
3.3.1. Noțiunea de fenomen saturat	261
3.3.2. Trăirile dinaintea morții.....	264
3.3.3. Trăirile de tip mistic ale epilepticului.....	266
3.4. Visul ca reducere spontană	268
3.4.1. Raskolnikov și „dreptul de a ucide”	271
3.4.2. Dmitri Karamazov și fericirea prin suferință.....	274
3.4.3. Ippolit și forma monstruoasă a răului.....	276
3.4.4. Coșmarurile lui Svidrigailov și Stavroghin.....	277
3.4.5. Versilov și fericirea pământească	281
3.5. Suferința și problema teodiceei	282
3.5.1. Suferința copiilor.....	287
3.5.2. Justificarea răului	290
3.6. Frumusețea care „va salva lumea” și frumusețea luciferică	293
3.7. Revelarea invizibilului prin vizibil.....	297
3.7.1. Tablourile pictate, revelatoare de idei generale	299
3.7.2. Tablouri imaginate pornind de la o idee	302
3.8. Neputința stabilirii relației cu Celălalt: Cazul <i>Smerita</i>	305
3.8.1. Înstrăinarea dintre Smerita și soțul ei.....	307
3.8.2. <i>Smerita</i> în viziune fenomenologică.....	313

Capitolul 4. Receptarea culturală a lui Dostoievski	318
4.1. Doi gânditori foarte asemănători: Nietzsche și Dostoievski.....	319
4.2. Dostoievski precursor al existențialismului.....	323
4.3. Interpretarea eronată a lui Dostoievski de Freud.....	326
4.4. Dostoievski și Emmanuel Lévinas	342
4.5. Dostoievski „tată al literaturii secolului al XX-lea” – cazul Franz Kafka.....	344
Concluzii	347
ADDENDA. Egoismul pur și egoismul involuntar ale lui Max Stirner în operele lui Dostoievski	358
Max Stirner, un filosof uitat și redescoperit.....	358
Dostoievski și Max Stirner.....	361
Egoismul pur	363
Egoismul involuntar	371
Concluzii	375
Bibliografie	379

Editura JUNIMEA

Bulevardul Carol I
Grădina Copou, 700 506, Iași
Tel. redacție: +40 232 705 837

Librăria Cezar IVĂNESCU,
Grădina Copou, IAȘI
Luni – Vineri: 9 – 15

Correspondență:

C.P. 85, Oficiul poștal nr.1, Iași
e-mail: edjunimea@gmail.com
revistascriptor@gmail.com

Comenzi:

www.editurajunimea.ro
edjunimea@gmail.com sau
vanzari.junimea@gmail.com

Tel.: 0723 211 357
Luni – Vineri, orele 9 – 15

La finalul lucrării noastre, vom analiza, într-un al patrulea capitol, modul în care a fost receptat Dostoievski, în sfera culturii europene. Având în vedere vastitatea acestui subiect, ne vom limita la câteva cazuri care ni se par semnificative: 1) Cum și în ce măsură scrierile dostoievskiene l-au influențat pe Nietzsche; 2) Dostoievski precursor al existențialismului; 3) Receptarea eronată a lui Dostoievski de Freud; 4) Contribuția lui Dostoievski la revitalizarea filosofiei etice de Emmanuel Lévinas; 5) Dostoievski „tată al literaturii secolului al XX-lea” – cazul Franz Kafka.

Ne vom folosi, cu precădere, de traduceri foarte bune ale operelor lui Dostoievski, făcute, în cea mai mare parte, în perioada comunistă, când exista un colectiv foarte numeros de tălmăcitori de primă clasă din limba rusă. Literatura critică de la noi, deși în cea mai mare parte de ordin literar, ne va fi de folos, însă ne vom baza, cu precădere, pe cea din spațiul cultural occidental, parțial apărută și la noi. Traducerile din limbile franceză și engleză, citate în lucrare, ne aparțin.

Capitolul 1.

RĂUL CA PROBLEMĂ

Nu ne propunem, în acest capitol, să tratăm problema răului, așa cum apare în cultura europeană. Ne vom limita la acele aspecte care l-au influențat, direct sau indirect, pe Dostoievski, în constituirea viziunii sale privind răul și existența umană. Din motive metodologice, vom aborda această problemă în două subcapitole: unul dedicat aspectelor religioase, îndeosebi din spațiul creștin, cu accent pe creștinismul răsăritean; altul referitor la modul în care filosofia a privit existența răului, mai ales în perioada modernă.

Răul este, poate, cea mai importantă dintre marile probleme existențiale ale omului, care a fost pusă deopotrivă de creștinism și de filosofia greacă. „Problema răului rămâne principala piatră de încercare a doctrinei creștine”¹, arată George Minois.

Lev Șestov a scris o carte plecând de la întrebarea dacă Atena se opune sau nu Ierusalimului („Atena sau Ierusalim”, ori „Atena și Ierusalim”)?². După ce a privit la cele două mii de ani de Istorie, autorul rus, de origine evreiască, s-a oprit la cea de a doua variantă. Ne vom ocupa și noi, succesiv, de modul în care s-a pus problema răului „la Ierusalim” și „la Atena”, în creștinism și în filosofia greacă.

¹ Georges Minois, *Originile răului. O istorie a păcatului strămoșesc*, traducere de Daniela Floareș, Iași, Editura Sapiența, 2010, p. 14.

² Cf. Lev Shestov, *Athens and Jerusalem*, Edited and Translated by Bernard Martin, Ohio University Press, 1966.

1.1. Răul în creștinism

Dostoievski a fost un spirit profund religios, ancorat în Biserica Ortodoxă Rusă, ca practicant al ei: cea de a doua nevastă a lui, Anna Dostoievskaia, relatează în *Amințirile* sale cum îl găsea de multe ori rugându-se cu lacrimi; pe patul de moarte, autorul *Însemnărilor din Subterană* s-a spovedit și s-a împărtășit, cerându-i soției sale să le citească micilor lor copii *Pilda fiului risipitor*. Deși a avut o atitudine destul de rezervată față de preoții de mir ai timpului său, Dostoievski nu a ajuns până la atitudinea radicală de respingere a ierarhiei bisericești, cum s-a întâmplat cu Tolstoi. Autorul *Fraților Karamazov* era familiar cu viața din mănăstirile rusești, pe care le-a frecventat încă din copilărie. Admira monahii ruși, în care vedea conservată credința profundă a poporului, însă modelul său l-a constituit monahul cultivat, cunoscător al marii culturi europene, cum a fost și Sfântul Tihon din Zadonsk, care este prototipul celor doi mari stareți prezenți în romanele sale: al lui Tihon din *Demonii* și al lui Zosima din *Frații Karamazov*. În plus, Dostoievski cunoștea într-o oarecare măsură scrierile Sfinților Părinți: în biblioteca sa s-au găsit scrierile Sfântului Isaac Sirul (care este menționat și în *Frații Karamazov*). Totodată, referința la scrierile biblice este prezentă, implicit sau explicit, în întreaga operă dostoievskiană: în tinerețe, după mărturia lui Belinski, lacrima ori de câte ori vorbea despre Hristos; la ocnă, timp de patru ani, nu a citit decât *Sfânta Scriptură*, singura carte permisă de autorități; spre sfârșitul vieții, după relatarea soției sale, citea adesea *Cartea lui Iov*.

Din aceste motive, considerăm necesară o sumară expunere a modului în care este pusă problema răului în tradiția creștină. Vom analiza mai întâi originea și manifestarea răului așa cum sunt relatate de textul biblic, apoi interpretarea acestui text și dezvoltarea lui de tradiția patristică. Având în vedere importanța acordată de Dostoievski, în marile sale romane, Omului-dumnezeu, într-un subcapitol aparte ne vom referi la

figura Antihristului, așa cum apare atât în Biblie, cât și în Tradiție.

1.1.1. De la Cartea Facerii la Cartea lui Iov în *Vechiul Testament*

Admirația lui Dostoievski pentru *Sfânta Scriptură* a fost nemăsurată. Aici marele gânditor rus vedea oglindită întreaga lume, cu o putere și un har dumnezeiești. „Parcă lumea întreagă, și omul, și firea lui cea lăuntrică sunt săpate în piatră, totul e arătat, totul capătă un nume, și asta pentru vecie”¹, spune el prin gura Starețului Zosima. Judecată după „adevărul lumii acesteia”, desigur *Sfânta Scriptură* pare plină de contradicții, de neînțeles pentru „omul firesc”. Măreția ei nu poate fi sesizată în afara „adevărului veșnic”, care are o altă dimensiune. În ea „adevărul pieritor al lumii acesteia și adevărul cel veșnic stau față în față. Și adevărul veșnic se dovedește a fi mai presus decât adevărul lumii acesteia”².

În *Vechiul Testament*, *Cartea Facerii* începe prin a sublinia perfecțiunea lumii create de Dumnezeu. După cele șase zile de creație, „a privit Dumnezeu toate câte a făcut și iată erau bune foarte”³. Lipsa răului din lumea creată a rămas întipărită în om ca o „nostalgie a originilor”, manifestată printr-o tendință de întoarcere la starea primordială de armonie. Omul, spre deosebire de toate celelalte ființe, a fost făcut din ceva deja creat, din țărână⁴; întoarcerea sa la origini se poate manifesta și prin gestul de aplecare spre pământ, ca semn de regenerare, de renaștere (motiv prezent în opera dostoievskiană prin îngenuncherea și „îmbrățișarea” pământului, ca semn de început de purificare – Raskolnikov – sau ca revenire la sursa inițială a vieții – Alioșa Karamazov). Însă superioritatea omului, în raport cu toate

¹ Dostoievski, *Frații Karamazov*, Partea a II-a, ed. cit., vol. 9, p. 395.

² *Ibidem*, p. 395.

³ *Facerea* 1,31.

⁴ „Atunci, luând Domnul Dumnezeu țărână din pământ, a făcut pe om” (*Facerea* 2,7).

celelalte creaturi, constă în faptul că el a fost creat „după chipul și după asemănarea Noastră”¹, deoarece Dumnezeu „a suflat în fața lui suflare de viață și s-a făcut omul ființă vie”². Despre nici o altă ființă creată nu ni se mai spune, în referatul biblic, că ar fi fost „ființă vie”. (Dostoievski va sublinia acest aspect prin folosirea expresiei „viața vie”). În plus, omul primordial mai are o trăsătură fundamentală: are însușiri deopotrivă masculine și feminine – „Și a făcut Dumnezeu pe om după chipul Său; după chipul lui Dumnezeu l-a făcut; a făcut bărbat și femeie”³. Iată de ce Eva apare ca o „rupere” din Adam: în timp ce acesta dormea, i s-a luat o parte din trup, deopotrivă rezistent (os), cât și apropiat de partea sa afectivă, de inimă (coastă)⁴. „Divizarea” aceasta a omului este un semn al imperfecțiunii sale în raport cu Cel care l-a creat, deficiență care va face posibilă căderea sa. Porunca inițială – „Iar din pomul cunoștinței binelui și răului să nu mănânci, căci, în ziua în care vei mânca din el, vei muri negreșit!”⁵ – i s-a dat omului înainte ca femeia să fie „separată” de el: Eva era încă în coasta lui Adam când acesta a primit interdicția.

Omul făcut de Dumnezeu este pus mai întâi „în grădina cea din Eden, ca s-o lucreze și s-o păzească”⁶. Dacă trebuia păzită, înseamnă că deja exista o putere vrăjmașă care ar fi putut s-o atace, deci răul pătrunsese deja în lume, iar diavolul dădea târcoale raiului și omului așezat acolo.

Prin urmare, Eva știa de la Adam că nu trebuie să mănânce din pomul binelui și al răului, căci porunca i-a fost dată lui Adam înainte de facerea femeii⁷. Cunoașterea ei este, prin urmare, oarecum secundară, primită de la cineva inferior lui Dumnezeu. Diavolul alege astfel să ispitească partea mai slabă

¹ Facerea 1,26.

² Facerea 2,7.

³ Facerea 1,27.

⁴ Facerea 2, 21-22.

⁵ Facerea 2,17.

⁶ Facerea 2,15.

⁷ Facerea 2,16-17.

a omului, negând spusa Creatorului, cum că prin încălcarea poruncii Adam și Eva vor muri: „Nu, nu veți muri!”¹. Mai mult, adaugă de la el: „veți fi ca Dumnezeu, cunoscând binele și răul”². Diavolul îi momește pe primii oameni cu ispita în care el însuși căzuse, cea de a deveni nu „asemenea” lui Dumnezeu, ci ei înșiși dumnezei, deci autonomi, total liberi (marea ispită care se va relua de atâtea ori în istoria omenirii – temă „actualizată” de Dostoievski în romanele sale). Eva mănâncă și îi dă și lui Adam, convingându-l și pe el, evident cu argumentele diavolului. Căderea are loc efectiv în acest moment, însă ea începe atunci când Eva acceptă minciunile diavolului (poate din acest motiv Dostoievski pune minciuna ca origine a răului, pe „scara răului” din *Visul unui om ridicol*).

Consecința primă a încălcării unicei porunci pe care omenii o primiseră a fost că au început să aibă sentimentul rușinii: „Atunci li s-au deschis ochii la amândoi și au cunoscut că erau goi, și au cusut frunze de smochin și și-au făcut acoperămintele”³. Adam și Eva constată că anumite părți ale trupului lor conțin ceva impur, de care se rușinează: părțile cele mai legate de senzualitate (în mod similar, oamenii de pe Insula fericită din *Visul unui om ridicol*, după ce cunosc „frumusețea minciunii”, cunosc și „dulceața senzualității”, iar de aici răul se diversifică până la pierderea „asemănării” cu Dumnezeu și la estomparea „chipului” divin din om). Adam nu-și ascunde doar anumite părți ale trupului, ci se ascunde el însuși de Cel care l-a creat, fuge de Dumnezeu, ceea ce echivalează cu un nou afront adus Creatorului: nerecunoașterea atotputerniciei și omniprezenței Acestuia (ispită a „ascunderii” în care va cădea, mai târziu, și Iona, cel trimis să salveze cetatea Ninive). Iar legătura de dragoste filială dintre Adam și Dumnezeu se schimbă în una de supunere, a slugii față de stăpân: „Am auzit glasul Tău în rai

¹ Facerea 3,4.

² Facerea 3,5.

³ Facerea 3,7.

și m-am temut, căci sunt gol, și m-am ascuns”¹. Goliciunea exterioară și-o acoperise Adam cu frunze de smochin, însă descoperă și o altă „goliciune interioară”, dată de pierderea harului divin, care-l umple de teamă și-l face să se ascundă de Cel care-i devenise din Tată un Stăpân (ruperea legăturii filiale dintre tată și fiii săi va fi una din marile teme ale romanului *Frații Karamazov*).

După căderea și izgonirea omului din rai, „a făcut Domnul Dumnezeu lui Adam și femeii lui îmbrăcăminte de piele și i-a îmbrăcat”². Primii oameni capătă o înfățișare nouă, mai apropiată de cea a celorlalte viețuitoare, și încep să se înmulțească biologic. Fiii lor, Cain și Abel, moștenesc starea decăzută a părinților, iar înclinarea spre minciună și senzualitate îl duce pe Cain la invidie și, de aici, la primul omor din istorie (crima, împreună cu implicațiile sale asupra ucigașului constituie, iarăși, una din temele dostoievskiene majore). Cain este izgonit mai mult decât tatăl său Adam, mai departe de Paradis și mai aproape de „întunericul cel mai din afară”³, fiind „blestemat de pământul care și-a deschis gura sa, ca să primească sângele fratelui tău din mâna ta”⁴ (Sonia îl îndeamnă pe Raskolnikov să-și înceapă pocăința astfel: „sărută mai întâi pământul pe care l-ai pângărit, apoi închină-te în cele patru zări, în fața lumii întregi, și spune tare, să audă toți: «Eu am ucis!»). Atunci Dumnezeu are să-ți redea viața”⁵). Cain devine astfel pribeag, alungat mereu de gândul crimei sale (Raskolnikov devine înstrăinat de toți, după uciderea bătrânei).

Până la Noe, nu doar oamenii s-au înmulțit, ci și răutatea lor, ajungând să fie înclinați spre neleguire din tot cugetul lor:

¹ *Facerea* 3,10.

² *Facerea* 3,21.

³ *Matei* 8,12; 25,30.

⁴ *Facerea* 4,11.

⁵ Dostoievski, *Crimă și pedeapsă*, traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu și Isabella Dumbravă, aparatul critic de Ion Ianoși, în *Opere în 11 volume*, vol.5, București, Editura pentru Literatură Universală, 1969, p. 394.

„răutatea oamenilor s-a mărit pe pământ [...] toate cugetele și dorințele inimii lor sunt îndreptate la rău în toate zilele”¹. Oamenii se îndepărtaseră de la firesc, stricând și pământul, prin devierea de la legea sădită în ei de Creator: „Și a căutat Domnul Dumnezeu spre pământ și iată era stricat, căci tot trupul se abătuse de la calea sa pe pământ”². (Din acest motiv, purificarea pământului va presupune mai întâi purificarea omului). Prin Potop, cei mai mulți oameni sunt nimiciți, iar cei rămași primesc porunci mai ușoare, îngăduindu-li-se să mănânce „tot ce se mișcă și ce trăiește”³, cu excepția cărnii cu sângele ei, în care încă mai există viață. Se instituie, în privința uciderilor, „legea talionului”: „De va vărsa cineva sânge omenesc, sângele aceluia de mână de om se va vărsa, căci Dumnezeu a făcut omul după chipul său”⁴.

Trăind într-o lume „globală” – aceeași limbă și aceeași mentalitate – oamenii devin iarăși puternici, nu fiecare în parte, ci comunitatea în ansamblu, reluând săvârșirea păcatului adamic: încercarea de a deveni dumnezei. Vor să ajungă până la cer și să dobândească astfel faimă; încep să construiască turnul Babel. Grăbiți, „au folosit cărămida în loc de piatră, iar smoala în loc de var”⁵: nu-i mai preocupă trăinicia turnului, căci nu-i mai interesează veșnicia; sunt atrași mai mult de negrul smoalei, căci îi stânjenește albul varului. Dumnezeu le „amestecă limbile”, oamenii nu se mai înțeleg între ei, se împărtășesc în tot pământul, iar turnul rămâne neterminat (la Dostoievski *Turnul Babel* este folosit metaforic pentru a descrie încercarea modernității de a construi Împărăția lui Dumnezeu pe pământ, redenumindu-l și cu alte două metafore: *Mușuroiul de furnici* – socialiștii cu teoria progresului, diviziunea muncii și egalitarismul lor – și *Palatul de cristal* –

¹ *Facerea* 6,5.

² *Facerea* 6,12.

³ *Facerea* 9,3.

⁴ *Facerea* 9,6.

⁵ *Facerea* 11,3.